

Keserü Katalin

100 ÉVE NYÍLT MEG A PETŐFI HÁZ¹

A PIM a tiszteletét rója le e kiállítással elődje, az 1909. november 7-én megnyílt Petőfi Ház előtt. Pontosabban: azok előtt, akik az 1876-ban (szintén novemberben) alakult Petőfi Társaság tagjaiként az egykori gyűjteményt és kutatóhelyet akkorra létrehozták.

Nem Petőfiről esik tehát szó, hanem az ő kultuszát ápolókról, a kultusz intézményesüléséről. Megtoldhatjuk egy kérdéssel: van-e Petőfi-kultusz ma, s ha nincs, vajon miért nincs?

A PIM munkatársai: Kalla Zsuzsa és Benkő Andrea régóta foglalkoznak – tudományosan és tevőlegesen – e kultusszal és történetével, muzeológizálásával, a PIM történetével. A kiállítást nekik köszönhetjük.

A 19. századnak, mely nemzetet, demokráciát és hazát egyszerre kívánt teremteni, természetes velejárója volt, hogy fiai (és lányai) közül ki- és magasra emelte azokat, akik e három fogalmat valósággá tudták változtatni, akik ezt fizikailag és szellemileg egyszerre – s a nyelv segítségével – tették. A kiválasztottak írók és költők voltak, majd olyan államférfiak (ma a politikus szót használjuk), akik szívükben nem kevésbé voltak költők, beszédeikben, naplójukban írók, mint amazok. Mert személyes sorsuk, személyes töprengéseik témája volt a közösség, személyesen vállalt volt annak képviselése és előbbre vitele. Azaz, mai szóval: egybeesett az alany a tárggyal, a személyes alkotás a közös

alkotással. Kulcsfontosságúnak tekinthetjük ezért e században a nyelv és az irodalom által inspirált társadalmi/nyilvános gondolkodás és valóságépítés *alkotó* voltát, amivel együtt járt a szimbólumok kiemelése, rendező elvként tekintése az elgondolt és létrehozandó valóságban, s ennél fogva kultuszuk (és a formálódó új kultúra és valóság) egyszerre egyéni és közösségi volta is. Petőfi ennek a „hagyományközösségi paradigmának”² legkitűnőbb alanya lehetett.

A történelmi-politikai változások nyomán Petőfi alakja változó jelentésű lett. Az a tény azonban, hogy benne és általa egy nemzet méltónak érezhette magát az életre, magyarázza kiemelkedő szerepét a magyar kultusztörténetben.

A Petőfi Társaság alapító író és művész tagjai (elnök Jókai, titkár a művészeti író Szana Tamás, a tagok közt Szigligeti Ede, Csiky Gergely színmű-írók, a művészettörténész Pulszky Ferenc és sokan mások, a tiszteletbeli tagok közt Arany János, Kosuth Lajos) az évek során figyelemre méltó programot vittek végig (kiadványok, felolvasások, szoborállítások), miközben kitartó gyűjtést folytattak a Petőfihez köthető tárgyakat és dokumentumokat illetően, melyek végül a Társaság által megvett és újjáalakított Bajza utcai, egykori Jókai-villában kaptak helyet, négy teremben. Ez volt a Petőfi Ház.

2 S. Varga Pál: *A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban.* Budapest, 2005. Balassi Kiadó.

¹ Petőfi Irodalmi Múzeum, 2009. nov. 14.

Ferenczi Zoltán és Kéry Gyula gyűjtése mellett a megnyitón, 1909-ben, a nagyteremben (Jókai veje, Feszty Árpád korábbi műtermében) Ernst Lajos Petőfi-gyűjteménye is látható volt. Ott rekonstruálták – vagy inkább megjelenítették – a kiskőrösi szülőházat, kiállították a nyomdagépet, melyen a *Nemzeti dal* példányai készültek 1848. március 15-én. Könyvtár és kutatószoba állt a látogatók rendelkezésére, bennük Petőfi addigra 31 nyelven kiadott művei. És természetesen bemutatták a róla készült vagy vele kapcsolatos képeket, szobrokat, melyek a szabadságharcot követő önkényuralom, majd a kiegyezés évtizedeiben a függetlenség eszméjét megtestesítő, azért életét adó költő alakján keresztül magát az eszmét tartották életben. Belőlük egy válogatást most is láthatunk. A Petőfi Házra és Petőfi Társaságra emlékező kiállítás azonban a kultuszt ápolók tevékenységének állít emléket ezek által, valamint munkájuk eddig nem látott dokumentumaival (mint például a Vágó-fivéreknek a Jókai-villához készült átalakítási terveivel).

A Társaság érdeme ugyanis rendkívüli: egy ma is virágzó múzeum alapjait vetették meg. Épp akkoriban, amikor a kultusz lehanyatlott, amikor a forradalom és szabadságharc valamint az egyén és közösség összefüggése mint a jövő kiindulópontja eltűntek a közgondolkodásból. Az a tény pedig, hogy „gondolatárgyak” helyett, melyek még Széchenynek bőven elegendőek voltak ahhoz, hogy elképzelje *Üdvölkédjét* és annak hatását a közgondolkodásra, valóságos tárgyakra kezdett épülni a kultusz, jelzi gondolat és valóság egységének megbomlását, a szellemi valóságkonstruálás és realizálásának megbicsaklását, matériához kötődését. (Ennek a mintaként tekinthető vallásos ereklyekultuszok története sem mond ellent.) A kultusz intézményesülésével pedig már együtt járt a kritika is: nem csak dicséretben, de bírálatban is volt része a Társaságnak. Bírálta s konzervatívnak mondta őket Ady és Kiss József is, éppen a költő életével hitelesített eszméi és a költészetében élő Petőfi, a költészetben tehát az élet törvényei szerint – de más és más módokon – újra- meg újraalkotható valóságok védelmében. Egy kívülálló, egy nő: Jászai Mari adott példát arra, miként lehet életben tartani a költőt, s egyúttal megbecsülni azok munkáját is, akik mégiscsak az alakja és emléke körül szorgoskodtak. A színész jó ismerőse volt Kiss Józsefnek, de a Társaság akkori elnökének, Herczeg Ferencnek is, éppúgy, mint a gyűjtést végző Ferenczi Zoltánnak. 1908-ban írta a *Petőfi és a színészet* című tanulmányát³, melyet Várady Antal

3 *Jászai Mari írásai*. Budapest, 1955. Művelt Nép, 348–360.

olvasott fel a Társaság összejövetelén, ha képletesen is, de az ő védelmüket szolgálva.⁴ Persze, Jászai is mindig ostromozta azokat, akiket „egy buta ordőval vagy címmel meg lehet venni”⁵, s bizonyára akadtak ilyenek a tagok között. Naplójában Petőfit állította velük szembe: „Ma már csak Petőfiben hiszek. Ő igaz volt.” Jászai mindenkor őt elevenítette meg. Hiszen nem tett mást, mint a verseit mondta. Mindig és mindenütt: a rajeci fürdőben, a múzeumban, szalonokban, munkásotthonokban, majd a világháború sebesültjeinek. S amikor a Társaság tagjává választották, országra szóló dicsőségnak tartotta ezt. Megérdemelte a tagságot. Ajándékot is adott érte a gyűjteménynek: azt az ezüst babérkoszorút, melyet Petőfi verseinek szavalásáért kapott, s amit most, a kiállítás rendezőinek jóvoltából a Társaság gyűjteményében és dokumentumaik közt láthatunk.

Nem ő volt az egyedüli nőtagja a Társaságnak, noha kevés asszony dicsekedhetett ezzel a megtiszteltetéssel. Az író Gyarmathy Zsigmondné például igen, aki a századvégen a kalotaszegi népművészet háziiparrá fejlesztésével és külföldi terjesztésével is társadalmi rangot vívott ki magának. A századelőn szaporodó női írók, költők helyett azonban, akik előképe akár Szendrey Júlia is lehetett volna, a Társaság tagjai – konzervatív módon – arisztokrata hölgyeket toboroztak maguk köré, akik jétékony célú gyűjtésükkel támogatták a Ház létrejöttét. Petőfi nevében emiatt is támadták a Társaságot a Petőfi Ház megnyitója kapcsán. „Olyannak tüntetik fel az asszonyok nyilvános munkálkodását, mintha azt csupán a hiúságuk és tetszelgésük céljaira használnák ki. Ezek a kegyetlen vádak nemcsak igaztalanok és rosszhiszeműek, hanem gonosz szándékot is takarnak.” – írta naplójába⁶ 1910-ben, talán ismét a Társaság védelmében Jászai.

Vajon miért állt ki ilyen szenvedélyesen a Társaság mellett? Egyértelműnek látszik, hogy azért, mert ők tartották életben Petőfi emlékét, akivel s amellyel mint színész, akiben estéről estére megtestesül a szó, gondolat és tett egysége, teljes valójával, mérlegelés nélkül azonosulhatott. Ez az

4 Több dolgozatát is felolvasták a Társaságban. Napló-bejegyzéseinek publikációi sajnos éppúgy megbízhatatlanok, mint a sajtóközlemények. A *Jászai Mari írásai* című könyvben ugyanis 1908. szept. 27-hez azt a naplórészletét társította a szerkesztő, Debreczeni Ferenc, hogy dolgozatát Ferenczi Zoltán olvasta fel (lásd 225. oldal). Az eset leírása: *Jászai Mari Emlékiratai*, Budapest, é. n. Kir. M. Egyetemi Nyomda, 46-47.

5 *Jászai Mari Emlékiratai*, Budapest, é. n. Kir. M. Egyetemi Nyomda, 150. (feljegyzés 1907 májusából).

6 *JM. Emlékiratai*, 174.

azonosulás hiányzott a pártos, előítéletektől sem mentes politikai életből éppúgy, mint a költészet-foglalkozó tudományból. Kalla Zsuzsa felvetése szerint a Társaság a tudományos megközelítések ellenében fogalmazta volna meg magát, s ez a kultusz – az életben tartás szempontjából – érthető. Akkor pedig nem másra marad a kultusz, mint a hiteles relikviák gyűjtőire és az embereket köréjük vonzó művészetre: azokra az alkotókra, akik a kultikus személyiség sorsát a maguk eszközeivel és önmaguk sorsával hitelesen képesek megjeleníteni, újraélni. Az alábbiakban két, a maguk idejében kultikus szerepet is betöltő művész jelentőségével foglalkozom, akiknek a Petőfi-kultusz történetében még nincs kialakított helyük, ám akik kötődnek úgy a Petőfi Ház, mint a mai Múzeum történetéhez.

Az 1850-ben született Jászai Mari sokszor emlegette: anyja a szabadságharc idején hordozta őt méhében, akkor, amikor a világosi fegyverletétel, az aradi vértanúk kivégzése történt. Sorsszerűnek mutatja eljegyződését Petőfivel: „három hónapig egy levegőt szívtam vele ezen a földön, mert hiszen odabent is lélekzik az ember. Bizonyos, hogy lelkes anyám az ő gondolataival táplálta a lelkemet (...). Szenvedéllyel szenvedek hazámért, mint Ő.”⁷ 1869-ben, ifjú házasként a szolnoki pályaudvaron megismerkedett a költő fiával, Zoltánnal. „Petőfi eleven vérét érintem most a kezemmel!” – kiált fel, emlékezéseit⁸ írván is. Ez az általa konstruált származástudat és élő, „vér szerinti” kapcsolat a haláláig kitartott, s halála hitelesítette azt. Szilveszterenként, a költő születése éjjelén ugyanis Kiskőrösre járt szavalni, s utolsó ottlétének, az éjszakai, hajnalig tartó állomási várakozásnak következménye lett hosszan tartó betegsége és halála (1926).

Különös ez a ragaszkodás, de a legnagyobb antik és Shakespeare-tragédiákat megelevenítő színésztől, az emberi életet a mítoszok isteni és a történelem földi dimenzióiban sorsszerűen megélhetőnek mutató drámák szereplőjétől szinte természetes. A kultusz egy feledésbe merülő vonását emeli ki: a kultusz „tárgyával” való személyes (és életre szóló) azonosulását, a sors átvállalását. A századfordulón-századelőn így személyessé, individuálissá vált kultuszt a nyilvánosság előtt élő és alkotó színész össze tudta kötni a közösséggel. Hogy versmondásában is példa volt-e a költő, nem tudjuk, hiszen Petőfiét nem ismerjük. Jászai egyik írását a maga Petőfi-versmondásának szentelte:

7 I. m. 211.

8 I. m. 32–33.

„Petőfihez nem szabad hozzátenni magunkból semmit. Őbenne minden benne van. Petőfit nem lehet elég egyszerűen mondani. Ez az ő titka. Mióta ezt tudom, azóta szeretem szavalni (...). Azóta nem is szavalok mást.”⁹

Jászai halálával látszólag úr támad a Petőfi-kultuszban. Ám ha a PIM 1972-es Kondor Béla kiállítása felől tekintünk vissza a közbeeső évtizedekre, a hiátus mindjárt feltöltődik. A festő József Attila *Mamájához* készült illusztrációján (1972.) ugyanis a következő felirat volt olvasható: „És valaki azt mondta, hogy Petőfihez hasonlítok!...” Emellett Kondor más illusztrációkat is készített József Attila verseihez,¹⁰ megrajzolta a költő portréját,¹¹ melyeket – sok egyéb illusztrációjával együtt – azon a kiállításon mutatott be.¹² József Attilában kortársai Petőfi reinkarnációját is látták, majd 1949-ben, amikor – Petőfi halálának 100. évfordulóján – a Társaságot betiltották (!) (vagy önmaga kényszerült felszámolni magát?), a Petőfi Ház anyagát Ady- és József Attila-gyűjteménnyel egészítették ki, ideológiailag fogalmazva meg a társadalom felé elkötelezett magyar költészet folytonosságát és kultuszának aktualitását. (A Petőfi Irodalmi Múzeum intézménye majd erre épült, még ugyanott, a Petőfi Házban, 1954-ben.) József Attila költészetének nyomait bőséggel felfedezhetjük az 1950-60-as évek magyar irodalmában, Kondor Béla verseiben is.¹³ Közülük számos hommage-vers címzettje író vagy költő, így a *József Attila emlékére* címűnek is.¹⁴

A Petőfi – József Attila – Kondor „vérvonal” legendáriuma részben rokon. Hozzá tartozott a szegénység, a be nem illeszkedés, a próféta-szerep, a forradalmiság. Kondornál ez az „etikai magatartás”¹⁵ (a diplomamunkaként készült 1956-os Dózsa-sorozat forradalomra emlékező és forradalmat megelőző voltából fakadóan) az egyéni és közösségi értelemben vett cselekvésvégény intenzitásaként jelenik meg. A fiatalság, a korai halál (utóbbiaknál ennek siettetése öngyilkossággal, alkoholizmussal)

9 *Hogyan tanultam én Petőfit szavalni* (1909). In: *Jászai Mari írásai*, 360–362.

10 1971, *Kondor Béla*. Budapest, 1991. PIM. 31–32.

11 *József Attila*. 1962. Ceruza- és krétarajz, PIM

12 B. Supka Magdolna: *Kondor Béla kiállítása a Petőfi Irodalmi Múzeumban. Művészet*, 1972. 7. 43–45.

13 Széles Klára: *Vers és rajz*. Kondor Béla verseskötnyvéről. *Kortárs* 1972. 11. 1811–1813.

14 Varga Emőke: *Versék és szó-kép-viszonyok Kondor Béla életművében*. PhD dolgozat. Szeged, 1999. Kézirat, 133.; Németh Lajos: *Kondor Béla költészetéről*. Miskolc, 1989. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve* XXVII. 91–98.

15 Kondor legendáriumáról Németh Lajos: *A Kondor-legenda*. *Jelenkor*, 1980. szeptember, 813–818.

a kultusz szempontjából mindhármuk esetében áldozatként értelmezhető.

Kondor egyik korai műve az *Ágyban párnák közt* című Petőfi-illusztráció (rézkarc)¹⁶, míg az 1972-ben készült Petőfi-sorozat lapjai az utolsó művei közé tartoznak.¹⁷ (Közben is találkozunk az oeuvre-ben esetleg Petőfire utaló művel, mint amilyen például a *Két arckép* című pasztell, melyen a baloldali fej akár Petőfié is lehet.¹⁸) Az 1957-es rézkarc szárnyas, hatalmas, ég felé ágaskodó lova és a róla lebukó kis alak Petőfi költeményére és személyes életjólátának bekövetkeztére éppúgy utal, mint a költészetre magára (Pegazus), illetve a költő és műve kapcsolatának megszakadására, vagy a forradalomra és elbukására. A ló ég felé kiterjeszkedő szárnya és az üres „lent” képi ellentéte a tűz emésztette művész-ember aspirációjának égi (vagy kozmikus) eredetét és célját fogalmazza meg, egyszerre vonatkoztatva azt Petőfire és Kondorra magára. „Az oltja el a tüzet, aki meggyújtotta egykor?” – kérdezi a Kondorra emlékező Juhász Ferenc, aki „teremtett áldozat”-nak mondja a kondori műalkotást, az említett három értelmet összekapcsolva. Ebben a felfogásban az alkotó lét (az „ihlet-kifosztás”) küldetés, a Világ és a Halál, mélység és magasság közt múró műre egyensúlyozó, magányos ember kiválasztott műve „az Isten-árny bizonyítvány”¹⁹. Ez a művészett fogalom, melyet senki más, mint az ifjú Kondor Béla hozott vissza tisztítótűzként, a hamis vagy túlélő művészett fogalmak korába, az őt életében övező kultusz alapja, s rajta keresztül a mindenkori küldetéses ember/művész – így Petőfi – kultuszának fenntartója lehetett.

Ugyanakkor Kondornak talán ez az első, bukást megjelenítő műve. A forradalmat „az emberiség egyetlen élőlény mivolta”²⁰ víziójaként (1956-ban) már megélt Kondor bukás-képei majd Luciferétől Szent Antaléig és a kísérletező emberéig az önma-

gát és művét felépítő, ebben a létezés határhelyzeiteit is megkísértő, de (Németh Lajos értelmezésében) a saját sorsába zárt ember tragédiáját fogalmazza meg, aki körül már nem épül – amint a 19. században még megtörténhetett – gondolatból és nyelvből közös valóság. Kondor a teremtésnek ezt a társadalmi szempontból tekintett elmagányosodását másképpen is megfogalmazta: a bohóc groteszk képével, Dózsa-sorozatától a *Darázskirályon* keresztül²¹ Petőfi-sorozatáig, az emberi (művészi) tevékenység dőreségét, sehová nem tartozását sejtve és sejtetve. Ennek legkézenfekvőbb megtestesítője a színész, s témája a bohóc.

Jászai a *Petőfi és a színházat* című tanulmányában, végigkísérve a költőt vándorútjain, a *Lear királyban* játszott bolond-szerepét értékeli. „Megkísérlem elképzelni, és látom ebben a szerepben. Megvolt hozzá a lelke és a külső hiányai nem váltak hátrányára; sőt ellenkezőleg, ami szögletes és félszeg volt sovány, csontos alakján, inkább illett a bolondnak; és hozzátartozónak, 'alakításnak' tetszett. Ha előadása túlzott is, de hangja mélyről tör föl és igaz. Keserű nevetése, mialatt a könnye pereg, mély vonzalma, melyet csúfondárosság alá rejt, a szerep szökellő egyenetlensége, teljesen ráillettek Petőfi Sándorra. Ez a szerep a lényegében volt meg, sikerült neki.”²² Kondor Petőfi-sorozatának ez a ritkán emlegetett esemény a témája 1972-ben: *Petőfi kecskeméti jutalomjátéka (mint Lear bolondja) I-III*.

A *Valaki önarcképe* című monotípiá-sorozatban (1967-től) kidolgozott eszközökkel élt a művész, egészen biztosan ismerve Vajda Lajos egyetlen vonallal jellemző arcait és fejeket egymásbarajzoló módszerét²³, Korniss Dezső monotípiaként is kivitelezett fej-sorozatát, mely azonos szerkezeti sémára készült. Kondornál ez a séma az arcok karakterét meghatározó, saját grafikus módszerére épült, mely a szem-orr-száj lendületes, szinte egy vonallal összevont csoportját emelte ki a fej lényegeként, s ezzel megadta a mű súlypontját is. Monotípiáin sablont használt a fej (és a kéz) megjelenítéséhez, aminek következtében az arc áttetsző lett: vonásai élesen és szaggatottan ugranak ki a semmiből (semleges háttérből).

A bohócsipkás Petőfi daguerrotípiáról ismert, komor és eltökélt vonásai feketék, a megbillentett arc szembenéz, keze egy másik, ugyanilyen, de halványfehér Petőfi-arcot tart a jobb képtérben, amint ennek keze pedig a feketét. Úgy tartják a kezek az

16 40. sz. Kondor Béla emlékkiállításán. Tihany, 1973. Tihanyi Múzeum; *Petőfi-illusztráció (Egy gondolat bánt engemet...)* címen a Kondor Béla grafikai című kiállításon, Békéscsaba, Munkácsy Mihály Múzeum, 1977. 41. sz.; a *Kondor Béla* című kiállítás katalógusa (Budapest, 1991. PIM 22.) 1957-re datálja, Petőfi illusztráció: ... *ágyban párnák közt...* címen. Ismeretes 1957-ből *Vázlat – Petőfi illusztráció* című ceruzarajza is, uo. 23.

17 Kondor Béla. Budapest, 1991. PIM. 32.

18 Az 1964-es székesfehérvári kiállításon *Két arc* címmel, 1963-ra datálva, Kondor Béla emlékkiállításán (Tihany, 1973. Tihanyi Múzeum) *Két arckép*, 79. sz.

19 Juhász Ferenc: *Ki tudja megmondani?* Kondor Béla. Budapest, 1991. PIM. 3.

20 Kondort idézi Németh Lajos: *Kondor Béla*. Budapest, 1976. 6.

21 Rózsa Gyula: *Kondor Béla. Új Írás* 1974. március, 87–94.

22 Jászai Mari *írásai*, 358.

23 Lásd Kondor Béla: *Kettős fej*. Szénrajz, 1969.

arcokat, mint Kondor különféle „bolondjai” a saját konstrukcióikat (szerkezeteket, műtűcsköt, darázsforma alkotmányt). Mint a művész = bohóc archetípusait megformáló Shakespeare Hamletje a koponyát, az alkotó ember agyának foglatát, akinek tragédiájához Kondor első illusztrációi készültek (1954-től). Ha szerepképeként tekintjük Kondor Petőfi-sorozatát, úgy mondhatjuk: felfogása szerint maga alkotta szerep volt Petőfié a kecskeméti előadásban, de nem csak az volt. Hiszen „Csak árny, a mit teremt / A költőképzelet; / Mi adjuk meg neki / A lelket, életet.” – szól Petőfi lelkes *Színészdala*. Ha így van, akkor a költő az „arcát”, életének és költészetének egyé válását, azaz lényegét a színésznek köszönheti. Ezért bohócsipkás mindkét arc. De tán nem csak ezért.

A megkettőzött arc töredékei és a kezek úgy csatáznak a csaknem sík és vérvörös (alföldies) táj felett – melybe csak egy vékonyan rajzolt vár jelzi lent a Shakespeare-tragédia távoli helyszínét –, mintha egy valahai manierista festményen az égiek magukra vették volna a földi küzdelmet. A föld azonban a magyar „előadásban” pusztaság, a háború a légben (a gondolatok valóságában) dúl. Délibáb, amint a megidéző kép és a rövid életű színpadi szerep is az. S ha így van, akkor a költő, a színész és a festő azonosak Kondor szemében: a műteremtés sehova nem tartozó szférájában önmagukkal küzdenek, önmaguknak alkotnak. Vállalva így az udvarokon és társadalmon kívüli bolond szerepét, mely ebben az értelemben társadalmi szerep²⁴, és tény, hogy a „társadalom” sehol nem látható a műben Petőfi körül. Viszony köztük nincsen. Ezt a Petőfi-képet Kondor kora sugallhatta.

Jászai füzetében, melybe az estjein mondott verseket jegyezte be, az első Petőfi *Respublicája*: „Most hódolok, most üdvözöllek én, / Hisz akkor úgy is hódolód elég lesz, / Ha a magasból ellenidre majd / A véres porba diadallal nézesz.” Kondor üres és véres táj fölé idézett Petőfije milyen republikát láthatott itt 1972-ben? Ember nélküli tájat. Melyben ugyan (a '60-as években) szinte gombamód szaporodtak a majd a következő évtizedekben tragikus véget ért „bolond művészek”. És semmi nem történt körülöttük. Kondor ebbe a korba idézte meg Petőfit, a színészt, szétnézni e tájon. Az „igazság” költője helyett, akinek nem kellett udvari bolonddá válnia, hogy kimondhassa és meg is cselekedje,

²⁴ Szabolcsi Miklós *A clown mint a művész önarcképe* című könyvében a művész és bohóc azonosításának három típusa közül ez a harmadik (Budapest, 1974. Corvina, 153.).

amit gondol. Azaz innen nézve láttatja úgy Kondor Petőfit, mint aki bohóc, mint a művész maga és kortársai.

A bohóc mint társadalmi szerep tragikus volta azonban nem egyértelmű. Petőfi-képén a fekete és a fehér költő-bohóc a valóságos ember és annak szelleme is lehet. Jóllehet gondolkodó a szellem-arc az élőnek keze által, s az ennek sapkájáról lógó csörgő könnycseppé válik a másik szemében, de a valódinak bajuszát egy senkihez nem tartozó kéz csippenti épp. Csak úgy van ott ez a kéz, miként a Pierrot-szív és az udvari bolond képből fel- és kifelé lépdelő harisnyás lába: játékból. Kondor incselkedik a költővel: rokonával, önmagával, miként Petőfi tette egykor barátaival, köztük Megyerivel, a színésszel is. A játék (a színészi játék, a bohóc játék) a művészi alkotás éltető eleme, talán azt is mondhatjuk: az égiek adománya. Így, pajtásként teljesítette volna be Kondor Béla Petőfinek a *Bucsu a színésztől* című versébe fogalmazott vágyát: a sorstól várt ajándékot, a lehetőséget, hogy megint „Légy a mi voltál, légy színész!”²⁵ Így gondolt a maga küzdelmeinek súlyán is könnyíteni a művész? A játékos képével?

Ám nem feledhetjük, hogy Antonioni akkoriban szembesítette nézőit (Magyarországon 1968-ban) a valóságot, az egzisztenciát, az „igazságot” kereső művésszel (a fotográfussal), és a „semmivel” való játékba feledkező színész-bohóc-művész-ember – a pantomimesek – megjelenésével, akik leváltják ezt a művészt (*Nagyítás*, 1966). A két világot: a hiányt és a mímelését a sivár tájjal és a játékos arc-töredékekkel egyszerre állítja elénk Kondor képe. A játékba feledkezés így lehetetlen. Amint korábbi, székesfehérvári kiállításának megnyitóján (1964.) Pilinszky János mondta: „... ez a játék sokkalta több lesz, mint eddig volt. Forgásában katartikus komolysággal bennforog újra a kozmikus egész, még akkor is, ha ez a játék továbbra is az éjszaka csendjében folytatódna.”

De kérdezhetjük ma: hol a kozmikus egész, a katarzis? Hol van Kondor Béla?

Amit Petőfi alkotott, eltűnőben van a nyilvánosságból (a *közösség* helyett használt mai szóval élve). A Kondor halálát követő évtizedek március 15-i ünnepi rítusában az 1990-es évek közepéig kiemelkedő színészi feladat volt a költő és szabadsághős *Nemzeti dal*ának elszavalása a nemcsak emlékezni, de a felszabadító élményt újra átélni és demonstrálni is kívánó tömeg előtt, a tudomány által időközben kétséges hitelűvé változtatott helyszínen,

²⁵ Ugyanazon évben Kondor ehhez a Petőfi-vershez is készített illusztrációt.

SZÍN

a Nemzeti Múzeumnál. A forradalmi pillanatokot őrző másik hiteles helyszín, a Pilvax kávéház 1990. körül egy új Petőfi-kör, a rendszerváltoztatók rituális megemlékezésének lett otthona. A sikerületlen történelmi fordulat és megalázó következményei nyomán azonban Petőfi, a hős kultusza megszűnt, a küldetés értéke devalválódott. A fotónak is tekinthető daguerrotípus, arcának negatívja azonban nyugtalanítón jelen van ma is Kondor képén, a Petőfi Irodalmi Múzeumban. Akinek művében Petőfi

valóban élt, mint korábban Adyében, József Attiláéban.

Ezzel talán megválaszoltam a bevezetőben feltett kérdést. A Múzeum (a Petőfi Irodalmi Múzeum) a nem létező kultusz idején olykor felragyogtathatja azt a „kozmosz egészet”, mely Petőfinek éppúgy víziója volt, mint az őt megidéző Kondor Bélának. S olykor részesülhetünk a szerencsében láthatni is azt.

